Ulla-Britt Kotsinas
Institutionen för nordiska språk
Stockholms universitet

STOCKHOLMSSPRÅK GENOM 100 ÅR

Inflyttningen till Stockholm har i århundraden varit betydande, både från landsbygden och under vissa perioder från andra länder. Det ständiga inflödet av människor med andra kulturer och andra dialekter eller språk avspeglar sig i en snabb förändring av stockholmsspråket, så snabb att man till och med ibland menat att Stockholm saknar en egen dialekt.

I det följande diskuteras några av de förändringar som tycks ha ägt rum i stockholmsspråket under 1900-talet. Framför allt diskuteras förändringar i lågstatusvarieteterna och i samband därmed framväxten av två varieteter, det s.k. *ekenssnacket*, som tycks ha uppkommit ungefär vid sekelskiftet, och den s.k. *rinkebysvenskan*, som i dag synes vara på väg att utvecklas i vissa stockholmsförorter.

Åsikter om stockholmskan

I likhet med många storstadsdialekter har stockholmskan länge betraktats som ful och ovårdad. I den mån den över huvud taget nämns i äldre litteratur är det i varnande eller möjligen skämtsamma ordalag. Ännu 1933 kunde man i en stockholmstidning läsa följande rubriker i en artikel om stockholmsspråket:

Stockholmskan börjar erövra riksspråket
Göteborg och Örebro redan intagna
Skolorna måste ta upp kampen mot faran
Stockholmspojken i landsorten blir språklig smittospridare
Stor fara att det litet snorkiga stockholmsuttalet breder ut sig

Som exempel på "ovårdat uttal" nämns sammanfall mellan kort *u* och kort *ö* (i t.ex. *sönder* och *gubbe*), svag artikulation av *r*-ljudet, ett slutet, *å*-haltigt uttal av långt *a* samt det s.k. stockholms-*e*, dvs. att *ä* uttalas som *e* utom framför *r*, så att t.ex. *äta* uttalas som *eta*. Vid samma tid, 1920- och 1930-talen, fördes också i stockholmstidningarna en livlig debatt om det stockholmska slangspråket, "den rotvälska som väller ner från Söders höjder".

Det stockholmsspråk man avsåg i artiklar av denna typ var naturligtvis inte det "bildade" talspråket i de "högre" samhällsklasserna utan den varietet av stockholmskan som mest avvek från riksspråket, dvs. den som talades av arbetarklassen, främst då av ungdomar. Reaktionen inför sådant stadsspråk är knappast unik. I engelska undersökningar har det t.ex. visat sig att stadsdialekter och speciellt då varieteter som talas av arbetarklassen i stora industristäder, allmänt bedöms som mindre estetiskt tilltalande än landsbygdsdialekter, vilka tenderar att bedömas som "vackra", "pittoreska" osv., särskilt de som talas i vackra landskap (Trudgill 1984:218).

Men det förekommer också att man helt förnekar att Stockholm har en dialekt. Många stockholmare menar t.ex. själva att de talar riksspråk, dvs. "dialektfritt". Uppfattningen hänger samman med den historiska utvecklingen av riksspråket, det språk som bl.a. står som mönster för språket i radio och TV. Ursprungligen utbildades det på basis av språket i Mälardalen, det område där Stockholm ligger, och det har under tidernas lopp mottagit många influenser från huvudstaden Stockholms språk. Skillnaden mellan den stockholmska dialekten och riksspråket är därför ibland ganska svårdefinierbar.

Även dialektologer har ibland förnekat att det finns en stockholmsk dialekt, men utifrån andra utgångspunkter. Med dialekt har de då avsett en språkvarietet som talas i stort sett likadant av alla infödda talare och som också är ganska stabil över tid. Eftersom stockholmsspråket är, och sannolikt länge har varit, uppsplittrat i flera sociala och regionala varieteter och dessutom genom tiderna varit utsatt för många och snabba förändringar, passar det, i likhet med många storstadsspråk, inte in under denna definition av ordet dialekt.

Stadsspråksforskning

Gemensamt för dialektologin och språksociologin är det starka intresset för mekanismerna bakom språkliga förändringar. Mycket schematiskt kan man säga att medan den traditionella dialektologin sökte den "genuina", "enhetliga" dialekten i så ålderdomlig form som möjligt för att därigenom spåra förändringar bakåt i tiden, försöker den moderna språksociologin att urskilja framtida språkförändringar genom att analysera myllret av varianter i samtida språkbruk.

Inom stadsdialekter, framför allt i storstäder, finns det vanligen en mångfald av sociala och regionala subvarieteter och man kan alltså inte där tala om en "enhetlig" dialekt, något som lett till att äldre dialektologer tvekat inför uppgiften att undersöka dialekter av stockholmskans typ. Alltsedan Labovs New York-undersökning (1966) har stadsspråksforskningen emellertid kommit att stå i centrum för språksociologin.

Framför allt har den tilltagande urbaniseringen i många länder under tiden efter andra världskriget befrämjat intresset för stadsspråk. Resultaten av *dialektkontakt* som följd av inflyttning till städerna har därför blivit föremål för forskning i flera länder, bl.a. Norge (Maehlum 1986). Den omfattande migrationen (arbetsinvandring, flyktingströmmar osv.) som i Europa till stor del har berört städerna har lett till ett förnyat intresse för *språkkontakt*, på individnivå i form av forskning om andraspråksinlärning och interimspråk och på gruppnivå i form av forskning om olika aspekter av språkkontakt i tvåspråkiga eller flerspråkiga samhällen (språkförändring, språkbevarande, språkdöd, språkbyte osv.), och också *pidgin- och kreolspråksforskningen* har fått ett förnyat intresse.

Slutligen har också de många subkulturer som under de senaste decennierna avlöst varandra i ungdomsgrupperna, främst i städerna, resulterat i forskning om drivkrafterna bakom ungdomars gruppbeteende och på senare tid också om *ungdomsspråk* (t.ex. Cheshire 1982). Ibland knyts de olika forskningsgrenarna samman, som i undersökningar av ungdomsspråk och -kultur hos barnen till kreolspråkstalande västindiska invandrare i England (Edwards 1986, Hewitt 1986).

Inspelningar av stockholmsspråk

Trots att stockholmsdialekten då och då kommenteras i den äldre litteraturen, framför allt språket hos "sämre folk", har den inte systematiskt undersökts, vare sig ur diakron eller synkron synvinkel. Den blev inte föremål för uppteckningar under den livaktiga dialektinsamlingsperioden kring sekelskiftet, dels beroende på att man på grund av de snabba förändringarna och den sociala och regionala splittringen knappast kunde räkna med att finna en "genuin" dialekt som kunde återspegla äldre språkskeden, dels på grund av det förakt som den i egenskap av "degenererad" storstadsdialekt mötte.

Förutsättningarna för att följa förändringarna i en stadsdialekt bakåt i tiden (om än ur ett förhållandevis kort tidsperspektiv) är emellertid mera gynnsamma för Stockholms del än för många andra städer. Under åren 1957-1973 bedrevs vid Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet ett omfattande insamlingsarbete av stockholmsspråk. Resultatet blev ett material bestående av inspelningar av 200 talare, varav de äldsta var födda på 1860-talet, samt ca 40 000 excerpter med belägg från betydligt längre tid tillbaka. Materialet består huvudsakligen av följande delmaterial:

1. Inspelningar av två talare *födda på 1860-talet*:
   Elin Holmgren, f. 1862, ca 100 min, inspelningsår 1955
   Per Ludvig Lindgren, f 1863, ca 5 timmar inspelad 1938-1950
2. Intervjuer med 25 kvinnor och 25 män *födda 1870-ca 1900*, ungefär 30 timmar, huvudsakligen inspelade på 1960-talet.
3. Intervjuer med 39 män, boende i stockholmsförorten Farsta och *födda 1930-1939*, ca 26 timmar. Inspelningsår 1970.

Som underlag för den följande diskussionen används också inspelningar gjorda 1986-1988 av ca 20 tonåringar uppvuxna i olika förorter till Stockholm (Kotsinas 1985b, 1988a, b) samt av barn i förskoleåldern, boende i en stockholmsförort (Kotsinas 1988c, d).
Bortsett från några kortare studier (Ståhle 1982) har materialet av äldre stockholmsspråk förblivit obearbetat, sannolikt beroende på svårigheten att systematiskt analysera talspråk utan tekniska hjälpmedel. Med dagens lätthanterliga persondatorer är det emellertid

fullt möjligt att med en rimlig arbetsinsats göra systematiska iakttagelser i en variationsrik stadsdialekt. Frågan är emellertid om materialet över huvud taget är användbart som underlag för studiet av förändringar i en stadsdialekt.

Materialet är nämligen mycket heterogent ur så gott som alla aspekter, och framför allt två faktorer är besvärande vid en jämförelse talarna emellan. Den ena är assymetrin vad gäller födelseår (1862-1940), inspelningsår (1939-1973) och inspelningsålder (30-93 år). (För en diskussion om jämförbarhet mellan talare ur dessa aspekter se t.ex. Thelander 1982.) Den andra är att skillnader i intervjumetodik vid de olika inspelningstillfällena har lett till olikheter i talarstil och interaktionsmönster. I delmaterial 1 och 2 finner man flera samtal som ger ett starkt intryck av att talaren glömmer bandspelaren och talar ganska fritt i interaktion med en intresserad lyssnare, medan i material 3 spontant tal knappast uppmuntras och intervjuaren inte visar några subjektiva reaktioner.

De tre delmaterialen uppvisar emellertid också vissa likheter sinsemellan, vilket underlättar en jämförelse. De utgörs alla av intervjuer med infödda stockholmare, informanterna är vuxna, ämnet för samtalet är Stockholm och intervjuarna är i de flesta fall själva infödda stockholmare. De flesta intervjuerna görs i talarens hem.

Trots bristerna är det tydligt att skillnader på flera språkliga nivåer framträder i materialet, dels mellan talare ur olika socialgrupper, dels mellan talare med olika födelseår. När man lyssnar igenom de tre första delmaterialen av stockholmsinspelningarna får man ett starkt intryck av att det i dialekten finns tydliga socialt och eventuellt också regionalt (olika stadsdelar) betingade olikheter mellan talarna, men också av att 1) det finns vissa likheter talarna emellan vilka kan betraktas som dialektdrag typiska för stockholmskan i stort, 2) dialekten som sådan i flera avseenden starkt förändrats under de senaste hundra åren, och 3) förändringarna gått snabbare under vissa perioder än under andra.

Det som i det följande sägs om stockholmsspråket måste ses som en preliminär och grovt schematisk bild av stadens språk och förändringar i detta. Vidare forskning kommer med all sannolikhet att

nyansera bilden åtskilligt.*

1860-talets Stockholm

Den stad i vilken de två äldsta talarna (delmaterial 1) föddes och växte upp skilde sig på många sätt från dagens Stockholm. År 1865 hade staden 105 000 invånare, huvudsakligen bosatta i den gamla stadskärnan Gamla stan och de närmast belägna delarna av Söder- och Norrmalm (kartbild 1). Endast i Gamla stan var bebyggelsen tät, och där och på södra Norrmalm fanns en viss stenhusbebyggelse där de välsituerade bodde. I övrigt bestod bebyggelsen främst av dåliga trähus, där befolkningen levde i fattigdom eller ren misär. Längre ut på malmarna var det ren landsbygd.

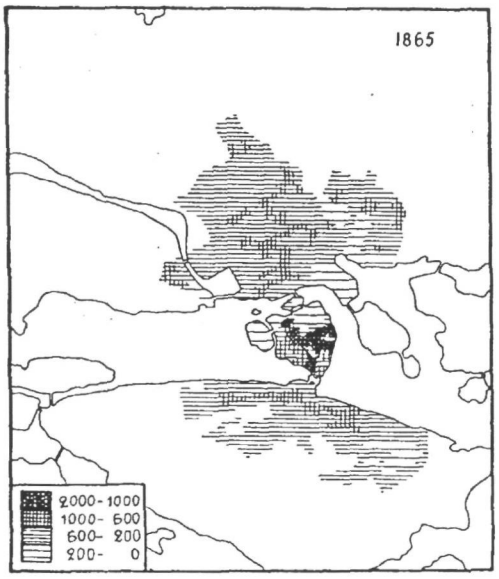

Kartbild 1. *Boendetätheten i Stockholm 1865 (William-Olsson 1937:55)*

* Framställningen utgör en sammanfattning av ett antal tidigare publicerade uppsatser (Kotsinas 1985b, 1988a, b, c, d, e.)

De två talarna födda på 1860-talet växte upp i olika delar av staden, hade olika levnadsvillkor och uppvisar också olika språkvarieteter.

Den 93-åriga fröken Elin Holmgren, född 1862, berättar om sin uppväxt i Gamla stan och på Norrmalm, om privatundervisning och utlandsresor. Hennes språk ger, speciellt vad gäller ordvalet, ett intryck av "bättre folk" (*litteratör, älskvärd, medioker*), men också vissa fonologiska drag ger detta intryck. Hon använder t.ex. starkt aspirerade *t*-ljud (*gathan*) samt det "europeiska", öppna långa *a*-ljudet, två drag som i viss mån lever kvar i modern stockholmska och då associeras med högre socialgrupper. Men där förekommer också drag som i modern stockholmska snarare förknippas med lågstatustal, framför allt "stockholms-*e*" (*bekvemliheter* 'bekvämligheter', *hepna* 'häpna') samt drag som brukar anses vara typiska för alla sorters stockholmska, t.ex. prepositionen *utav* 'av'. Å andra sidan får Elins språk en viss ålderdomlig karaktär av vissa drag som numera är försvunna i stockholmskan, t.ex. pronomenformerna *di* 'de' och *dem*, vilka båda i tal har ersatts med *dom*.

för där va så ryslit illa uppställt på Serafimern (ett sjukhus). *Di* bodde i en stor sal å hade inga bekvemliheter, utan alla skulle tvätta sej i ett lite handfat, å de, hade *di* ett lakan att torka sej på. De där har ja hört berättas *utav* en diakonissa, så ja vet att de e sant, men man hepnar

Per Ludvig Lindgren, född 1863, växte upp i den fattiga stadsdelen Södermalm. Han gick i skola sammanlagt ett och ett halvt år och var under en lång period av sitt liv hamnarbetare men var också under en följd av år fackligt aktiv och blev som pensionär ordförande i Folkpensionärernas förening. Under åren 1938-1950 berättade han minnen från sin barndom och ungdom i en serie radioprogram. Trots sin bakgrund är han alltså inte att betrakta som lågstatustalare i vanlig mening. Detta märks också på hans språk, speciellt i början av många av de inspelade radioprogrammen. Talet är då ganska långsamt och ger ett intryck av innanläsning. I hans språk finns vissa former av typen *lossade* vilka troligen utgör en anpassning till en mera formell stil. Ofta rycks han emellertid med av sin egen berättelse och talar snabbt och spontant.

Lindgrens språk skiljer sig på en mängd punkter från Elins. Så

t.ex. använder han inte det "europeiska" *a*-ljudet utan har ett mera slutet, "normalt" stockholmskt *a*, och inte heller har han det starkt aspirerade *t*. Däremot använder han i viss mån stockholms-*e*, men det är betydligt mindre markerat och mindre frekvent än hos Elin. Dessutom finns i hans språk en mängd fonologiska och morfologiska drag som finns beskrivna i äldre litteratur men numera är så gott som utdöda i stockholmskan och vilka heller inte finns hos Elin (*båtn* 'båten', *vickan* 'veckan', *sitt* 'sett', *stövlur* 'stövlar', *italienrana* 'italienarna', *tibakas* 'tillbaka', *höllt* 'höll', *förstog* 'förstod', *svarte* 'svarade', *knöck* 'knyckte', *knycki* 'knyckt', *staji* 'stått', *läggi* 'lagt'). I flera avseenden tycks hans språk alltså vara mera ålderdomligt än Elins. Å andra sidan ger det i vissa avseenden ett mera modernt intryck, främst vad gäller fonologin. *r*-ljudet, som hos Elin är mycket tydligt, är hos Lindgren ganska försvagat (*kattena* 'katterna', *gubba* 'gubbar'), och kontraktioner av typen *va re* 'var det', *har ru* 'har du' är ganska frekventa. I motsats till Elin använder Lindgren också den moderna formen *dom* (omväxlande med *di*) för pron. *de*, och där Elin använder *dem* har Lindgren enbart *dom*.

> Vi låg i Stadsgårn å lossa*de* salt på den, vi Tempelmans magasin. Å vi fundera(de) va*ff*för *dom* stekte så gott kött varenda dag. De lukta(de) bara gott i kabyssen. Men de kom vi snart unde(r)fund me va slags kött de va. De fanns inte en katt kvar i hela Stadsgård- Östgötagatan å Lill- å Glasbruksgaterna, fanns inte en katt att uppbringa, för *dom* va i la*nn* å *knöck* katterna å tog å stekte *dom* å *höllt* kalas på varenda dag. Å de fanns inte en dag medan hela saltlossningen vi gjorde, utan de va gummer å gubba(r) därnere å skällde som ba*nn*hundar(r) på *dom* att *di* hade *knycki* deras katter. Å italien*r*a(r)na *förstog* ju inte ett ord va *di* sa, utan *di* sa bara "si si, si si signora". Men då va *re* en gammal gumma som skrek åt *dom*: "Förbaskade kattflåare" sa hon när hon gick

Det är naturligtvis svårt att i efterhand avgöra om Lindgrens språk är representativt för det som talades av personer i arbetarklass under hans ungdom, men många av dragen beskrivs även i skriftliga källor och anges då vara kännetecknande för lägre samhällsklasser. Det förefaller därför troligt att hans språk kan ge värdefulla upplysningar om gammal folklig stockholmska. Tyvärr saknas inspelningar av andra informanter födda vid samma tid.

Det intryck man får av de båda talarnas språk är att de utgör två sinsemellan mycket olika sociolekter, vilka ändå har vissa drag gemensamma. I vilken mån skillnaderna hänger samman med att talarna är av olika kön är svårt att avgöra. Att döma av modern stockholmska kan exempelvis Elins "europeiska" öppna långa *a* vara ett drag som i högre grad hör hemma i kvinnors språk än i mäns.

Under 1880- och 1890-talen (födelseår för de flesta informanterna i material nr 2) ökade stadens befolkning hastigt, huvudsakligen genom inflyttning från omgivande landskap men också från längre bort belägna landsdelar. År 1910 var invånarantalet tre gånger större än 1865, 305 000. Ute på malmarna avlöstes trähusbebyggelsen av stora hyreskaserner där de inflyttade industriarbetarna och deras oftast stora familjer bodde i trånga lägenheter (kartbild 2).

Staden växer

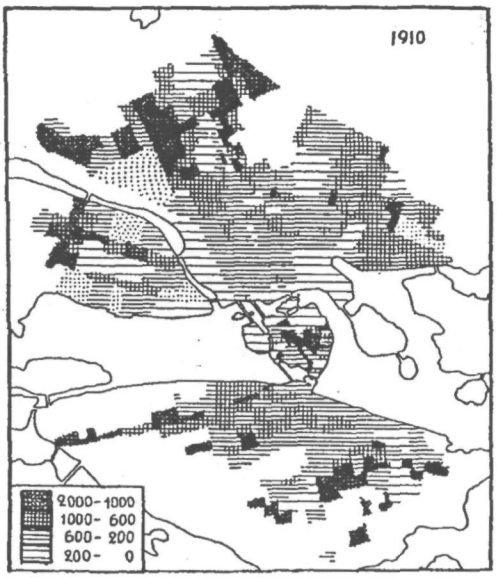

Kartbild 2. *Boendetätheten i Stockholm 1910 (William-Olsson 1937:58)*

Hos talare ur arbetarklass födda runt sekelskiftet finner vi nu en helt annan stockholmska än den som Lindgren uppvisar. Så använder diversearbetaren Gustaf Karlsson, kallad Stockholma'n och född 1904 på Södermalm, en varietet som nära motsvarar populärföreställningen om "ekenssnacket", dvs. det språk som brukar anses vara "typisk" stockholmska. Både fonologiskt och morfologiskt ger hans språk ett mycket mera modernt intryck än Lindgrens. De ålderdomliga formerna *staji, italienrana* osv. är nu så gott som helt borta, medan vissa nyare drag som förekommer redan hos Lindgren har förstärkts. Övergången till formen *dom* är t.ex. helt genomförd, och kontraktioner av typen *har ru* 'har du' mycket frekventa. *r*-ljudet är ännu mera försvagat eller faller helt (*od* 'ord', *stockholma'e* 'stockholmare)', och även andra typer av reduktioner är talrika (*ordentlia, natutvis*). Här uppträder för första gången ett *å*-haltigt långt *a*-ljud, och kort *u* och kort *ö* har i det närmaste sammanfallit. Dessutom använder han en mängd slangord, som tycks vara nya i stockholmskan vid den här tiden (*plugg* 'skola', *snacka* 'tala', *det är tji* 'det går inte' osv.), av vilka de flesta kommit in i stockholmskan från romani, de svenska zigenarnas 'tavringarnas' språk, och månsing, kringvandrande försäljares hemliga språk.

> Nu, söder*snacke* nu, de finns ju knappast längre nåra *ordentlia* södergrabbar kvar. Å sen *e re* de att stockholma(*r*)na *dom* hörs inte så mycke alltså, mera tysta utav sej, så *dom* märks inte så mycke (---) Men de e ju mycke sånt därnt som förr, ja vet när vi gick i *plugge*, vi hade en lärare som hette, va *va re* han hette, Ehrenström hette 'an, å vi *snacka* ju månsing *natutvis* (naturligtvis) å hade allt möjlit för oss, men han tog å lä(*r*)de sej *re* där å sen va de *tji* (---) Ja de lä(*r*)de man se(j) där oppe på *Krukis* (Krukmakargatan) å runt där. De va ju bara tavringar å zigenare alltihop där oppe, så de va ju bara romani å månsing å då tog man upp ett å annat ord. Förresten de *hänger ju i mej* ännu när ja snacka(*r*), som snacka *t'exempel* (till exempel), de e ren månsing. De e månsing. De e såna där gamla slango(*r*)*d* alltså som *hänger kvar* ännu.

En helt annan samhällsklass tillhörde bankdirektör Rolf C., född 1887 och uppvuxen på Östermalm. Mellan hans språk och arbetarens finns, precis som mellan Elins och Lindgrens, tydliga skillnader på alla språkliga nivåer. Att de innehållsbärande orden är olika hos talarna hänger naturligtvis samman med olika livssituation. När

bankdirektören talar om *berlinerbröd, choklad, vispgrädde, privatvåning, trotjänarinna* och *idiosynkrasi*, talar arbetaren om *bakelsesmulor, arbetarbarack, kåk* 'hus', *grovisar* 'grovarbetare', *stillo* 'fängelse' och *nödklipp* 'nödhjälpsarbete'. Men även i övrigt skiljer sig ordförråd och syntax, t.ex. substantiven *vokabulär* och *år* hos bankdirektören gentemot *snack* och *bast* 'år' hos arbetaren, verben *konsumera* 'äta' och *tjänstgöra* kontra *käka* 'äta' och *jobba*, de värderande adjektiven *välvillig, mild, stimulerande, ironisk* gentemot *skaplig* 'ganska bra', *marig* 'svår' och adverb som *dock, varpå, rent av* och *icke* mot *egentlen* 'egentligen' och *ente derekt* 'inte direkt'. "Stockholms-*e*" förekommer hos båda, men tycks fortfarande vara något mer markerat hos högstatustalaren.

Till skillnad från arbetaren, men i likhet med Elin, använder bankdirektören tydligt aspirerade *t*, men däremot saknar han det öppna europeiska *a*-ljudet som finns hos Elin.

> min första skola de va fröknarna Salomonssons förberedande skola för flickor å pojkar. De va två fröknarna Salmonsson. Den ena va *barsk å sträng* å den andra va *mild å rar*. Å där lärde vi oss inte bara att lesa å skriva utan tukt och herrans förmaning, å ja glömmer aldri min sorg, när ja hade skrivit i velskrivning och av misstag stavat Calissendorff med två l

Den markerade skillnaden mellan högstatus- och lågstatustalare som vi fann i material 1 tycks alltså bestå i material 2, men om man jämför de båda materialen med varandra får man ett intryck av att lågstatusvarieteten förändrats märkbart under de fyrtio år som skiljer talarna åt, medan däremot högstatusvarieteten förändrats förhållandevis lite, så att linjen mellan Elin Holmgren och bankdirektören är ganska obruten. Det språk vi möter i material 1 och 2 ger sålunda ett intryck av tydliga skillnader mellan sociolekter och tydliga diakrona skillnader i språket hos lägre socialgrupper, men där finns också en viss kontinuitet beträffande främst vissa fonologiska och även vissa lexikala drag.

Stabilisering

Tiden efter första världskriget innebär en viss stabilisering i stadens utveckling. Folkmängden ökar inte lika dramatiskt som den gjort

under slutet av 1800-talet. År 1930 är den 387 000. Inflyttningen är betydligt mindre än tidigare, och den befolkningsökning som sker hänger mera samman med minskad mortalitet. En förtätning av bebyggelsen har gett högre bostadsstandard åt invånarna (kartbild 3).

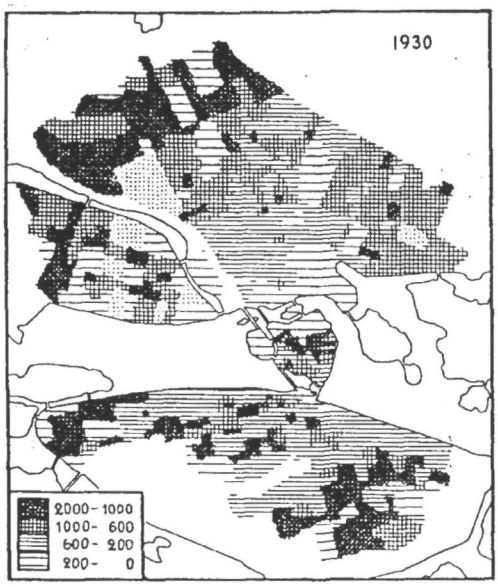

Kartbild 3. *Boendetätheten i Stockholm 1930 (William-Olsson 1937:59)*

I material 3, de 40 stockholmarna födda 1930-1939, finner vi inte längre samma skarpa skillnader i språket som tidigare mellan olika sociolekter. Trots att talarna är uppvuxna i olika delar av innerstaden och trots att skillnaderna vad gäller yrke, utbildning, inkomst osv. är ganska stora mellan vissa talare, ger språket ett mycket mera enhetligt intryck än i de tidigare materialen. De socialt betingade skillnaderna finns där fortfarande men är mera subtila. En viss utjämning mellan sociolekterna synes ha ägt rum, så att vissa av de högutbildade talarna använder lexikala och fonologiska drag, vilka

tidigare främst tycks ha förekommit hos lågstatustalare, och vice versa. Till en viss del kan detta möjligen förklaras av inspelningssituationen (medelålders man intervjuad av ung kvinna) och av det faktum att alla informanterna vid tiden för inspelningen bodde i samma område, men en annan förklaring kan vara att social utjämning har lett till utjämning i språket.

Miljonstaden

Under efterkrigstiden har en ny våg av inflyttning kommit dels från avfolkningsbygder i Sverige, dels från en mängd olika länder, framför allt under de två senaste decennierna. Stockholm har blivit en miljonstad och vuxit regionalt långt utöver sina tidigare gränser. I staden och grannkommunerna, speciellt söder och nordväst om stadskärnan, har nya befolkningstäta områden vuxit upp. En viss boendesegregation i området kan skönjas. I den nordöstra delen av regionen bor företrädesvis hög- och medelinkomsttagare i villa- och radhusområden, medan det i de stora hyreshusområdena från 1960- och 1970-talen i de södra och västra delarna företrädesvis bor nyinflyttade och invandrare, oftast med låginkomstyrken.

I många av dessa områden är invandrartätheten mycket stor, men till skillnad från vad fallet är i flera andra länder till vilka stora invandrarströmmar gått under efterkrigstiden bor inte inflyttarna i stockholmsområdet åtskilda i etniska grupper.

Rinkeby

En av de äldsta och mest omtalade av dessa invandrartäta förorter är Rinkeby i nordvästra Stockholm, byggd på 1960-talet. Där bor i dag ca 14 000 invånare på en yta av drygt en kvadratkilometer. 65% av befolkningen har invandrarbakgrund och av barnen i skolåldern är omkring 90% utlandsfödda eller barn till invandrare. Även de svenskfödda i området är till stor del inflyttade från olika delar av landet, vilket betyder att ytterst få "genuina" stockholmare bor där.

Till Rinkeby har människor kommit från alla världens hörn, och i praktiskt taget samma trappuppgång möts människor med olika

politiska åsikter, utbildningsnivå, matvanor, musiksmak, traditioner, åsikter om barnuppfostran och kvinnans ställning osv. I stort sett har emellertid detta inte lett till motsättningar emellan olika grupper, och framför allt barnen tycks umgås över gruppgränserna.

Den språkliga situationen är brokig. Omkring hundra olika språk talas i området, och i skolorna undervisas i minst 30 hemspråk. På gator och torg, i kafeterior, affärer och skolor hörs alla dessa språk. Som ett lingva franca används svenska, men infödd svenska, och speciellt stockholmska, hörs förhållandevis sällan. I stället förekommer en mängd olika varianter, alltifrån flytande svenska med bara smärre formfel och uttalsavvikelser till rent inlärarspråk i begynnelsestadiet och det pidginliknande språk som talas av många invandrare som vistats länge i landet (Kotsinas 1985a). Den svenska de uppväxande barnen möter hos de vuxna i omgivningen (kamraternas föräldrar, affärsanställda m.fl.) och i vissa fall även hos personal i förskola och skola kan alltså avvika ganska kraftigt från den svenska som hörs i mindre invandrartäta områden i stockholmstrakten.

Rinkebysvenska

Situationen är i grunden inte så olik den i Stockholm årtiondena före sekelskiftet, när inflyttare från olika delar av landet med sinsemellan olika dialekter och bygdekulturer möttes i den tidens nybyggda förorter och ekenssnacket växte fram. Precis som den gången tycks också nu en ny varietet av stockholmskan uppstå hos inflyttarnas barn. Ungdomarna har själva givit den namnet *rinkebysvenska*.

Liksom ekenssnacket består rinkebysvenskan av en blandning av rent stockholmska drag och nya drag, och liksom då berör förändringarna såväl uttal som ordförråd och grammatik. Sannolikt tog det några årtionden för ekenssnacket att bli en "färdig", någorlunda enhetlig dialekt, och rinkebysvenskan är heller inte stabiliserad ännu. Tvärtom är variationen stor mellan olika talare. Avvikelserna från "svensk svenska" tycks emellertid i stort sett vara av ungefär samma typ hos alla talarna, oberoende av vilket språk föräldrarna talar, något som tyder på att det här inte är fråga om enbart interferensfel, och vissa uttryck, som ur svensk synpunkt är "fel", förefaller vara

helt etablerade. Talarna själva tycks också ha en viss "intuition" om hur rinkebysvenskan "skall låta". En pojke som blev rättad av sin lärare för ett språkfel på en lektion, svarade t.ex.: "Ja, men så heter det inte på rinkebysvenska".

Ännu så länge är rinkebysvenskan en ren ungdomsvarietet som används i informella samtal, speciellt i grupp, av ungdomar som har invandrade föräldrar men själva är födda och uppvuxna i Rinkeby. Många av ungdomarna kan växla till en mera standardlik svenska eller "ren" stockholmska när så behövs, dvs. de är bidialektala. Även många svenska ungdomar "kan" tala rinkebysvenska, "fast inte lika perfekt som vi" som en invandrarpojke uttrycker det. Även dessa ungdomar är naturligtvis bidialektala.

I nedanstående korta utdrag ur ett samtal mellan två 14-åriga flickor uppväxta i Rinkeby, den ena född i Libanon och den andra i Turkiet, har de drag som kan betraktas som typiska för stockholmskt ungdomsspråk kursiverats, medan de drag som är "osvenska" har markerats med fetstil:

S: De e **mitt** framtid det handlar om
F: Min framtid!
S: Ja, de spelar ingen roll. Då till exempel, om man inte har oskulden kvar när man gifter sej, ja då, alltså va säger man, dom skiljer sej, *visst?*
F: Jaa
S: Dels så skiljer (dom sig). De kan hända, de e inte sekert *liksom*. Mannen, **ibland mannen bryr sig** inte om de, men de finns dom som, *du vet* om man gifter sej med mycket äldre *killar, du vet*. De finns nå(g)ra som inte får bestämma vem dom ska gifta sej med. Jag får bestämma *alla fall*, hon får också bestämma, men de finns nå(g)ra som inte alls får bestämma *liksom*. "Du *e* bortlovad med den och den sen ni föddes", förstår du? Till exempel han kanske *e* tolv, tjugo, tolv, tjugo år äldre, **då han e** ganska gammalmodig. Då säger han, **då han liksom skiljer sig** från henne. Och då går han ut och *snackar skit* om henne. Och *tjejen* kan ingenting göra. Föräldrarna, dom vet inte va dom ska göra. Dom säger till do- **deras** dotter: "Du e inte vår dotter längre. Gå härifrån! Vi vill inte, du har skit- *dragit vår namn i skiten*" som de heter *du vet, så hära*. De e *inge kul* för flickan *ju*

Till de *stockholmska dragen* hör vissa intonationsdrag och kontraktioner liksom en del frekventa ord och uttryck som *liksom, va, du vet,*

visst och vanliga stockholmska slanguttryck (*snacka skit* 'tala illa om', *kul* 'roligt', *kille* 'pojke', *tjej* 'flicka') samt former som *så hära*. Men även vissa syntaktiska nyheter i stockholmskt ungdomsspråk förekommer i rinkebysvenskan.

Å andra sidan förekommer också drag som avviker från stockholmska och även från svenska i allmänhet, främst vad gäller uttalet. Talet karakteriseras ibland som "stötigt", sannolikt beroende på en tendens till reducering av kvantitetsskillnader i vokalsystemet (kort vokal blir längre och lång vokal kortare än normalt) och möjligen också på en tydligare ordgränsmarkering än vanligt i svenskan. Till skillnad från vad fallet normalt är i stockholmskan är *r*-ljudet mycket tydligt, och *sje*-ljudet kan närma sig det tyska *ach*-ljudet och föranleder ibland kommentaren "arabiskt".

Liksom i ekenssnacket finner man här en viss formförenkling, men nu inte enbart av ålderdomliga verb- eller substantivböjningar. Ungdomarna väljer oftare *n*-genus än *t*-genus (*min framtid*) och visar osäkerhet vid kongruensböjning (*vår namn*) och val av species (*ett tiotal familjerna*), och ibland väljs felaktigt tempus (*i går jag har varit på bio* /var jag/). Mycket vanligt är att rak ordföljd används där svenskan kräver omvänd (*då han skiljer sig, här det går inte*), och att en i svenskan frekvent preposition, t.ex. *på* eller *i*, ersätter någon annan preposition (*läsa på tidningen*). Inom ordförrådet får vissa ord en utvidgad betydelse (*jag ska gå till Grekland* /åka/) eller används i sammanhang där svenskan har annat uttryck (*göra sång* 'sjunga'). Avvikelserna innebär oftast att en mindre markerad form ersätter en mera markerad, så att t.ex. en analytisk tempusform ersätter en syntetisk, rak ordföljd ersätter omvänd osv.

En likhet med ekenssnacket är också den snabba utbyggnaden av slangordförrådet. Vid sekelskiftet hämtades orden från romani och månsing och i dag kommer de från många av de språk som talas i området, främst spanska, arabiska, grekiska och romani. De inlånade orden är oftast mycket expressiva, t.ex. *abou*, ett arabiskt ord som används mycket frekvent för att uttrycka förvåning eller uppskattning (*Abou vilken bil!*). För positiv eller negativ värdering finns en mängd ord, t.ex. *kala* (grek.) 'bra' och *manjak* (ev. turk.) 'dum', och

för betydelsen 'flicka' finns bl.a. *kopella* (grek.), *rakli* (romanes), *gizz* (turk.). Dessa slangord liksom fraser som *Har du parra, län?* 'Har du pengar' och *Ayde län* 'stick!' används inte bara av dem från vilkas språk uttrycken kommer utan i stor utsträckning även av svenska ungdomar i området.

Stad i förändring - språk i förändring

Det intryck man får av stockholmsmaterialet är att stockholmskan länge har varit splittrad i grovt sett två tydligt skilda sociolekter, vilka någon gång under 1900-talet konvergerat och åtminstone delvis jämnats ut till en dialekt där de sociala skillnaderna fortfarande markeras, men inte alls lika tydligt som tidigare, samt att det i dagens stockholmska återigen finns tecken som tyder på att en ny socialt/regionalt fördelad dialektsplittring är på väg, främst mellan den nordöstra regionen och de invandrartäta förorterna i de södra och västra delarna.

De perioder i stockholmsdialektens historia som karakteriseras av kraftig inflyttning tycks således också kännetecknas av förändring i dialekten och t.o.m. uppkomst av nya eller kraftigt förändrade varieteter, medan mellankrigsperiodens relativa stabilitet i stället ger en viss konvergens mellan varieteterna.

När en dialekt kraftigt förändras ungefär samtidigt med eller strax efter det att en inflyttning till området skett, ligger det nära till hands att tolka förändringarna som påverkan, "lån", från inflyttarnas dialekter. Så diskuterar t.ex. Ståhle (1982) eventuella inslag från olika svea- och götalandsdialekter i stockholmskan.

På liknande sätt såg man i den tidiga tvåspråkighetsforskningen på de fel som en språkinlärare gör som en följd påverkan av modersmålet, s.k. interferens. Senare forskning har emellertid tydligt visat att interferens spelar en ganska underordnad roll för uppkomsten av fel. I stället tycks avvikelserna från målspråksnormen i många fall ha sin grund i att talaren gör förenklingar av olika slag i riktning emot mindre markerade strukturer lexikalt/semantiskt semantisk utvidgning), morfologiskt (t.ex. utebliven kongruensböjning, genusfel), syntaktiskt (i bl.a. ordföljden) osv. Resultatet blir strukturer som ofta

saknar motsvarigheter både i modersmålet och målspråket och alltså kan sägas vara "nyskapade". Även i fall av språkkontakt på gruppnivå förekommer denna typ av nyskapande, tydligast vid uppkomsten av pidgin/kreolspråk men även vid språkförändringar i gränstrakter eller andra områden där språk är i långvarig kontakt med varandra (Gumperz & Wilson 1971, Weinreich 1953).

Det ligger därför nära till hands att fråga sig om all förändring av en dialekt i tider av dialektkontakt tar formen av påverkan från den ena dialekten på den andra eller om kontakten också kan ge resultat som påminner om dem man finner vid språkkontakt.

Otvivelaktigt finns i stockholmskan inslag, framför allt av lexikal art, som kan hänföras till inflyttarnas dialekter/språk. En direkt påverkan från en eller annan dialekt förklarar emellertid inte den hastiga och ganska genomgripande förändring, som stockholmskan, använd av lägre socialgrupper, tycks ha undergått under årtiondena kring sekelskiftet, och inte heller uppkomsten av rinkebysvenskan. Inomspråkliga förklaringar (ljudövergångar, analogibildningar osv.) kan sannolikt också uteslutas som heltäckande förklaring. I stället måste man, tror jag, se på situationen i Stockholm både under decennierna före sekelskiftet och i dag som en smältdegel där inhemskt och inflyttat språkgods mötts, framför allt i de nybyggda kvarteren i stadens utkanter där inflyttarna blandats med stockholmare och där själva mötet mellan olika dialekter respektive olika språk kan utgöra grogrunden för framväxten av något nytt.

Migration och språkförändring

En vanlig uppfattning är att inflyttares/invandrares barn lär sig dialekten/språket på den nya orten brytningsfritt. I en undersökning i Philadelphia, USA (Payne 1980) visade det sig emellertid att inflyttade ungdomar (med engelska som modersmål) hade svårigheter att lära sig de finare skiftningarna i den lokala dialekten oavsett vid vilken ålder de anlänt. T.o.m. de ungdomar som var födda i Philadelphia men hade inflyttade föräldrar hade svårigheter med dessa drag.

Men inflyttare kan också spela en viktig roll vid förändringar av

den lokala dialekten, med resultat att nya varieteter uppstår. I flera engelska storstäder har sålunda nya varieteter bildats bland barnen till immigranter från olika Västindiska öar, och de sprider sig i viss mån också till ungdomar med infödda engelska föräldrar (Edwards 1986, Hewitt 1986). Och även i de fall inflyttarna inte utbildar egna dialekter kan de spela en viktig roll vid förändringar av den lokala dialekten. I Sydney, Australien, är t.ex. andragenerationens invandrare i vissa avseenden ledande i språkförändringsprocessen (Horvath 1985).

En förklaringsmodell

Trudgill (1986:83ff) diskuterar med exempel från olika delar av världen hur det går till när nya dialekter växer fram ur dialekt- eller språkmöten och skisserar en process som pågår i 2-3 generationer. Som det första steget ser han en *anpassning* (accomodation) mellan talare med olika dialekter i en kontaktsituation. Denna anpassning leder till att talarnas varieteter närmar sig varandra. Om kontakten blir varaktig leder anpassningen till framväxten av vad Trudgill kallar en *interdialect*, en *mellandialekt*. Termen är skapad efter mönster av den inom språkinlärningsforskningen etablerade beteckningen *interlanguage*, vilken betecknar det språk som produceras av en språkinlärare under hans försök till anpassning till andraspråket. Enligt Trudgill kan tidigare existerande riksspråks- och dialektformer blandas till en mellandialekt, dvs. en ny dialekt som lever av egen kraft, eventuellt vid sidan av tidigare existerande varieteter. En mellandialekt kan emellertid uppkomma också på annat sätt, nämligen genom *approximering*, dvs. att inflyttare försöker efterlikna dialekten i det nya området men inte helt lyckas beträffande vissa fonem, svåra böjningsparadigm osv. utan uppnår en form som å ena sidan inte ingår i den egna ursprungliga dialekten men heller inte helt överensstämmer med inflyttningsområdets. Dessa mellanformer är vanligen mindre markerade än "måldialektformerna", på samma sätt som andraspråksinlärarens former ofta är mindre markerade än målspråkets.

I de fall då talare av många olika dialekter möts kan det uppstå

en situation där många varianter samtidigt används där den inhemska dialekten har en eller två, t.ex. för pluralböjning, vissa fonem osv. Som exempel nämner Trudgill staden Høyanger i Norge, som 1916 hade 120 invånare, men fyra år senare som följd av industrialisering 950 och i dag 3000. Inflyttarna kom från många olika delar av Norge och medförde i bagaget många olika dialekter.

Förstagenerationens inflyttare i en situation som den i Høyanger bibehåller oftast sin ursprungliga dialekt, om än lätt modifierad. Hos andragenerationens talare finner man däremot en påtaglig intraindividuell och interindividuell variation främst, enligt Trudgill, beroende på att talarna influeras inte bara av de egna föräldrarnas dialekt utan också av den blandning av dialekter de hör omkring sig.

Nästa steg blir enligt Trudgill en begynnande *fokusering* av språket när det nya området börjar anta en egen identitet. Varieteterna börjar då närma sig varandra, även om variationen mellan olika talare fortfarande kan vara betydande.

Först så småningom reduceras varianterna på olika sätt under påverkan av både demografiska och lingvistiska faktorer. I vissa fall "vinner" de varianter som används av de talare som utgör majoriteten, i andra de varianter som är enklast och tydligast, dvs. mindre markerade. Men detta behöver inte betyda att alla de tidigare varianterna helt försvinner. Vissa drag från inflyttarnas ursprungliga dialekter kan leva kvar men fungerar nu som socialt eller stilistiskt markerade varianter vid sidan av den segrande formen. Denna *koinéiseringsprocess* kan pågå i flera generationer.

De följder av dialektkontakt som Trudgill skisserar stöds av liknande erfarenheter av språkkontakt där pidgin- och kreolspråk uppkommit. Förstagenerationen behåller i regel sitt modersmål, men en viss inlärning av det nya språket sker. Speciellt om många språk är inblandade i språkkontaktsituationen kan resultatet bli ett ibland mycket variationsrikt pidginspråk med stark förenkling av målspråket i riktning mot mindre markerade strukturer och med vissa inslag, speciellt fonologiska, av talarnas (ett eller flera) modersmål. I nästa fas kan ett, fortfarande variationsrikt, kreolspråk med reminiscenser av förstagenerationens språk uppträda, och först så småningom sta-

biliseras det nya språket. I princip skulle alltså dialektkontakt och språkkontakt kunna ha ungefär samma förlopp.

Gruppidentitet och språk

Som en av de viktigaste orsakerna till att nya varieteter uppstår och lokala varieteter förändras i tider av dialektkontakt eller språkkontakt har man alltmer börjat se språkets roll som identitetsmarkör (se t.ex. Le Page & Tabouret Keller 1985). När nya grupper och nya gruppidentiteter uppstår ändras också språket.

De yttre omständigheter under vilka "ekenssnacket" troligen en gång uppstod och under vilka "rinkebysvenskan" i dag tycks på väg att utvecklas är, som vi sett, påfallande lika. I båda fallen tycks varieteten ha växt fram i nybyggda arbetaområden i stadens utkanter med en stark och plötslig inflyttning. I dessa områden växte/växer många barn upp samtidigt, i båda fallen arbetade/arbetar föräldrarna stor del av dagen och äldre släktingar el.dyl. saknas. De gamla bykulturerna kan inte utan vidare överföras till stadsmiljön. I denna situation självsocialiseras barnen och utvecklar nya kulturer, vilka i likhet med andra ungdomskulturer manifesterar sig i sådant som klädstil, musiksmak osv. och vilka inte liknar kulturerna i de byar varifrån föräldrarna en gång kom, även om de har drag därifrån.

I båda fallen har också nya språkvarieteter utbildats, i stort sett enligt samma mönster. Basen är båda gångerna stockholmskan, men båda gångerna förändrar den påtagligt form. Dels sker vissa fonologiska, morfologiska och ev. också syntaktiska förenklingar, dels sker en viss blandning av inhemskt och "inflyttat" språkmaterial, bl.a. manifesterat i ett kraftigt utökat slangspråk. Den nya varieteten signalerar sannolikt i båda fallen att talarna dels hör hemma i området, dvs. Stockholm, dels också har sina rötter någon annanstans. Tillsammans med andra markörer (uppträdande, klädstil, musiksmak osv) uppfattas den både av talarna själva och av omgivningen som gruppens identitetsmarkör, framför allt kanske de mera uppenbara delarna av den, dvs slangspråket och uttalet.

De nya varieteterna har i båda fallen använts av talare med låg social status i samhället. Det är vanligt att en negativ inställning till

talarna också medför en negativ syn på deras språk, och både ekenssnacket och rinkebysvenskan har blivit betraktade som dåliga och fula. Dessutom tenderar sådana omdömen att sprida sig till talarna själva. "Skall ni spela in vårt dåliga språk?" frågade t.ex. en flicka i Rinkeby, när hon såg bandspelaren.

Varieteter som av både standardspråkstalare och talarna själva betraktas på detta sätt kan emellertid vara mycket livskraftiga, trots att de förföljs av skola och samhälle (Trudgill 1986). Orsaken är just att de åt talarna ger en känsla av gruppidentitet och solidariet, precis som en dialekt gör för den dialekttalande.

Ekenssnacket i sin "rena" form är i dag så gott som försvunnet. Däremot lever vissa drag av varieteten kvar i stockholmskan och används även av många talare med hög utbildning och status. Att sia om hur det kommer att gå för rinkebysvenskan är ännu för tidigt. Under vissa sociala och demografiska förutsättningar kan den försvinna lika snabbt som den kom, under andra kan den, liksom ekenssnacket, leva starkt en tid och, kanske som en följd av social utjämning liknande den under mellankrigstiden, lämna vissa spår efter sig i den ständigt föränderliga stockholmskan (Kotsinas 1985b, 1988).

Sammanfattning

Av inspelningar av äldre stockholmsspråk att döma har stockholmskan under de senaste 100 åren förändrats kraftigt, speciellt då de varieteter som används av grupper med låg social status. Sociala, psykologiska, demografiska och lingvistiska faktorer synes ha samverkat vid uppkomsten av nya varieteter, så att en divergens skett mellan högstatus- och lågstatusvarietet. I tider av social utjämning tycks å andra sidan en utjämning ha skett också i språket. De nya lågstatusvarieteterna har sannolikt markerat solidaritet och gruppidentitet, vilket förklarar att de bibehållits trots omgivningens nedlåtande inställning.

Litteratur

Cheshire, J. (1982), *Variation in an English Dialect* Cambridge, Cambridge University Press

Edwards, V. (1986), *Language in a Black Community* Clevedon, Multilingual Matters Ltd

Gumperz, J. & Wilson, R. (1971), *Convergence and creolization*

Hymes, D. (ed), *Pidginization and Creolization of Languages* Cambridge, Cambridge University Press, 251-273

Hewitt, R. (1986), *White Talk Black Talk. Interracial Friendship and Communication amongst Adolescents* Cambridge, Cambridge University Press

Horvath, B. (1985), *Variation in Australian English* Cambridge, Cambridge University Press

Kotsinas, U.-B. (1985a), *Invandrare talar svenska* Lund, Liber

Kotsinas, U.-B. (1985b), Invandrarsvenska och språkförändringar. Allén, S, m fl (utg) *Svenskans beskrivning 15* Göteborg, Göteborgs universitet. 276-290

Kotsinas, U.-B. (1988a), Rinkebysvenska - en dialekt? Linell, P., Adelswärd, V., Pettersson, P.A. & Nilsson, T. (utg), *Svenskans beskrivning 16* SIC. Linköping, Universitetet i Linköping

Kotsinas, U.-B. (1988b), Immigrant childrens' Swedish - a new variety? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Special Issue, 1988 1/2, 129-140

Kotsinas, U.-B.(1988c), Våran dagis på Spånga. Om språket på ett invandrartätt daghem. Hyltenstam K & Lindberg, I, *Svenska som andraspråk* Vol. 1. Stockholm, Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet, 105-116

Kotsinas, U.-B. (1988d), Errors in the language of immigrant and Swedish pre-school children. *Bilingual Papers*. Stockholm: Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet. (under utg.)

Kotsinas, U.-B. (1988e) Ekenssnack från Sibirien till Flempan. Om betydelseförändringar och orddöd i Stockholmsslang. *MINS* 28. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, 199-212

Kotsinas, U.-B. (1988e) Stockholmsspråk i förändring. G. Pettersson (utg.), *Studier i svensk språkhistoria* Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Lund: Lund University Press, 133-147

Labov, W. (1966), *The Social Stratification of English in New York City.* Washington DC: Center for applied linguistics

Le Page, R. & Tabouret-Keller, A. (1985), *Acts of Identity.* Cambridge: Cambridge University Press

Maehlum, B. (1986), *Språklige variasjonsmonstre hos innflyttere i Oslo.* Oslo: Novus

Payne, A. (1980), Factors controlling the acquisition of the Philadelhia dialect by out-of-state children. Labov, W. (utg.) *Locating Language in Time and Space.* New York etc., Academic Press, 143-178

Ståhle, C.-I. (1981), Stockholmsnamn och Stockholmsspråk. Stockholm: Norstedt & Söners förlag

Thelander, M. (1982), Språklig variation och förändring. *Svenskans beskrivning* 13. Helsingfors: Meddelanden från Inst. för nord. språk och nord. litt. vid Helsingfors univ. Serie B Nr 6, 45-68

Trudgill, P. (1984), *On Dialect.* Oxford: Basil Blackwell

Trudgill, P. (1986), Dialects in Contact. Oxford: Basil Blackwell

Weinreich, U. (1974), *Languages in Contact.* The Hague: Mouton

William-Olsson, W. (1937), *Huvuddragen av Stockholms geografiska utveckling 1850 - 1930.* Stockholm: Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola